

Knowledge and religion in Molana's Mathnavi and Manavi

Shahla Khalilollahi

Department of literature Faculty of humaminty, University of .Shahed,Iran,Tehran

Batool Mahdavi

Department of literature..., Faculty of literature. University of .Mazandaran,, Iran, Babolsar

Abstract:

This article is intended to review the knowledge and religion in Mathnavi and Manavi , the work of Iranian famous poet, Molana Jalaledin Mohammad Balkhi. The paper, In fact, tries to answer this question that what are the characteristics of knowledge and religion in Rumi's views and what effect they have on the soul of Man or whether we can adjust it with the vision of contemporary human. It is worth noting that this paper has been done by taking notes from Masnavi. The method was descriptive and documentary one. In every era and society, knowledge and religion have always been a main concern for Man. Rumi, the great Persian poet and mystic of the world, has expressed the scientific and religious subjects through the formats of anecdotes. Many Iranian, Eastern and Western researchers like: Tvrlvk, Ztrstyn, Svdrblvm and Nicholson have translated his mystical concepts and symbolic language. Findings of this paper show that the relationship between knowledge and religion in Islam and Christianity and also in other religions is a familiar. Regarding social, economical, political, and ethical crisis, today's societies approve the necessity of this relationship.

Keywords: Molavi, Knowledge and Religion

1 -Introduction

From long ago, scholars, philosopher and Kanam researchers have always thought about the relationship between knowledge and religion. From different aspects, this subject has been brought up by Kalam, philosophy, social knowledges and philosophy of knowledge (Khosropanah,2012:391). So the conflict between knowledge and religion with spirituality is not a new one. There are a lot of works dedicated to the conflict between theology and knowledge in the West and it is for more than one century, almost in every Eastern tradition, many have been hopefully tried to set a kind of harmony between knowledge and religion that is far from the dignity of civilizations which have grown up Sankara, Nagarjuna, Avicenna and Mencius. In fact some pseudo-theories as Evolution theory has somehow come into the realm of religion and some have made effort to make a mixed theory between these theories and metaphysic instructions and desired eastern traditions. the results of such an effort were almost a tragic event(Nasr,2001:131-2)

Reviewing previous works shows that knowledge and religion have been mixed. Abū al-Rayhān Muhammad ibn Ahmad al-Bīrūnī, the great scientist, mathematician, astronomer, calendar expert and chronologist, anthropologist, Indologist ,and historian, for example, like theology scholars and mystics considered all knowledges with a relationship between the section and the whole and combination of pluralism and unity and believe that any research in any knowledges is a religious activity, as we see in his work titled as "*Critical study of what India says, whether accepted by reason or refused*" he sought help from God to become knowledgeable and can distinguish between right and wrong. He lived in a world that signs and creatures of God were evident in all levels and directions and any real knowledges returned to the original knowledge and show a truth and reality ensured by God and Divine prophets (Nasr,1963:223-4).



1.1 Background

Molana Jalaledin Mohammad Balkhi(604-672) is one of the greatest poets of Iran and world. His Mathnavi and Manavi includes scientific, religious, mythical, philosophical subjects, habits and traditions, anecdotes and allegories that researchers like Tholuk, Nicholson, Zettersteen, Swedish orientalist Hieler and others have generally and particularly made some research on Mathnavi (Schimmel,2011:85-87). It is evident that the subject of knowledge and religion is not something that existed only in Islamic world but in recent decades, it has been seriously considered in Christian world as well. New knowledge entered into Islamic lands in the prosperous era of positivism and intellectual secularism, a knowledge that kept its distance from religious and theological metaphysics and brought the irreligious and anti-religion stance and made prevalent the idea of conflict between knowledge and religion (Khosropanah,2010:389), Regarding nowadays trend for the relationship between knowledge and religion and the its characteristics in Mathnavi, we see a conflict between them. Molana has divided the knowledge into two categories, knowledge of spiritual heart and knowledge of body. In his view, Molana blame the designers of the latter for the irreligious and anti-religion stance. This is the same modern knowledge which Seyed Hassan Nasr knows its view as an unilateral viewpoint and believes that even in our pluralistic era, everything in knowledge considered as relative. Post-modernists analyzed everything except knowledge because by doing so, modernist and post-modernist ideologies would be broken up. So, in Nasr's views we see an unilateralism and a kind of scientific monopoly created by some people (Nasr 2014:74). As Molavi says: knowledge for Man is like an extra burden, holy Quran indicates that these people are men who have surface knowledge and their works are only carrying books, then we can conclude that such a knowledge is in fact a burden which carried by its owners. This lead to have a conflict between knowledge and religion, Nasr stand on this point that this knowledge led to negative and destructive trends as self-alienation, depression, nihilism, etc that exemplify youth in western society and so called intellectuals of eastern cultures believe it act as a contagious disease(Naar,2001).

*When 'tis knowledge of the heart, it is a friend;
When knowledge of the body, it is a burden.
God saith, "As an ass bearing a load of books," I
The knowledge which is not of Him is a burden
Knowledge which comes not immediately from Him
Endures no longer than the rouge of the tire woman.
Nevertheless, if you bear this burden in a right spirit
'Twill be removed, and you wil l obtain joy.
(Book 1- An explanation of why one must keep one's own mystical state.....)*

In the books 2, Molana indicates that all people are searching for knowledge but not in a common thinking and common destination. Some groups use it to solve some maternal problems or to get some positions, others use this to save the human life and lead them to God. They are those people who have found people get spirituality more through knowledge. They know themselves responsible to attract people to this spirituality and reality. As Dr NASR says: no specialist claim that everyone can understand physics or mathematics. Modern man does surprisingly accept physics discoveries and achievements about fath and tries to manage this subject by using necessary findings. Modern Man, unlike traditional one, does not generalize the results to metaphysics. In traditional metaphysics unlike new one, there are some ethical considerations. Modern man expects to understand metaphysics without spiritual and intellectual preparedness (Nasr, 2014:226).

He wants knowledge for all people

To release from this mundane world

(Book 2- the beggar question the great man)

Rumi describe some of knowledges as imitative which have no solid base. In his view, If knowledges have a strong foundation it will be similar to the sun, shining the light on human heart. But if the knowledge is an imitative one, it will be a trap for man and does not have any enlightenment and the people who want the futile world. So it is not a knowledge that help Man.

Quilts and rugs of follower is like imitation knowledge is certainly not a Man

Heart and soul are like a chink, sun shines and the parcels claps

(Lyrics, 2072)

The imitative knowledge and doubt brought a lure for living

Quran knowledge manifest positive knowledge

(Lyrics, 729)

It is an imitative and learnable knowledge

Groaning from listener abhorring

As it like the knowledge of this mundane world

Because of searching living not enlightenment

He wants knowledge for all people

To release from this mundane world

(Book 2- the beggar question the great man for the second time)

poems of Molavi and other research show that over the past thirty years, when the thirst for celestial approach to Nature became evident, the situation got worse. The original religions and modern knowledge did not show any interest in religious knowledge; West cultural foundations resolved the



problem and new movement became evident. Almost all of them had a passion for secular and mundane knowledge. But what is claimed as a knowledge, was the incorrect knowledge of the modern era from world. Traditional knowledge of the world has always been attributed to a traditional religious structure. In this contemporary era, Lack of a valid religious knowledge on the world has led some to have a good achievement. Our research indicates that it is an imitation and a kind of a common vision about the Nature with encoding and religious ceremonies (Nasr, 2014:75-6). The following couplet verifies our view. Even Molana snub the person who tries to get knowledge or unreligious knowledge for worldly ambitions, and describe him as a rave.

What is that rave, greedy for mundane dignity

A knowledge but religious knowledge

(Shams lyrics 2511)

*Giving knowledge to a mischievous
is like giving a blade to a bandit,
it's better to give a blade to a drunken
than giving knowledge to villain,
knowledge, wealth, status and dignity
is a trouble for the mischievous*

(Book 4 in exploration of knowledge, wealth, status and dignity)

With a rederece to holy prompt, Molana believes there is a difference between knowledge seeker and who demands mundane world.

*If you consider this matter,
The knowledge will not be a worldly one,
Only we have afterlife, after this world
Which you should lead toward it*

(book 6- an exploration of the holy prophet saying)

The world needs a knowledge that link it's different levels to the sacred Divine (Nasr, 2002:276). Molana emphasized that the essence of all knowledges is to know more of God. It should be started from self- knowing, returning to self and then to theism.

Trembling are Scholars with worldly knowledge and rationality

About them, God called them ignorant people,

Afraid of facing with a burglar

Knows himself as a learned one.

All knowledge serve who

You, are in the next day

You know the basics of knowledge but

Behold in thy nature, excellent should be

(Book 3 –in the exploration of clear-sighted blind and hearing deaf)

The following verses are explicit criticism of those claimants that by knowing a few words, topics, words of the book of Creation or a legal issue and the name of some narrators, were proud to assume themselves as a very learned scholar. In the following verses, we see the status of knowledge is as unstable and regarded as a mortal and individual attributes (Foroozanfar, 1999:1180).

Observe the passing of this world, deep sage!

We've silenced the grammarian in narration

To teach the grammar of annihilation,

The law of law and grammar that's most pure

You'll find through being less, of this be sure.

The jug of water is our knowledge, while 2860

The caliph's is the Tigris and the Nile.

We're taking our own jugs of water there—

We're donkeys, even if we're unaware!

The bedouin had an excuse and cause,

Not knowing back home what the Tigris was:



*If he had known the Tigris like those near
He wouldn't then have carried his jug here—
If of the River Tigris he had known,
He would have slammed the jug upon a stone!*

(Book1- The story of the encounter between a grammarian and a boatman)

*Although your intellect could soar the skies,
Blind imitation will not let you rise.
Knowledge through imitation is Man's bane,
A borrowed thing they've thought is theirs in vain.
Ignorant knowledge all of us must flee
And then embrace complete insanity*

(Book 2- How the Prophet perceived that the cause of that man's sickness...)

The prosperity of faith, religion aversion speeding, lack of intellectual intuition, forgetfulness of the sacred knowledge and the mechanization of the world, has all joined to show an unreal universal hierarchy.

Because of that, Man could only present an imitative parody from the concept of creature's chain in time (Nasr, 1996:254). In another verse, Molana considers it as a borrowed and hamper one. In a comparison, he uses an analogy of a dog, says If a dog learns, it will be out of misleading and surely gains goodness. In another analogy, he compares mythic dog and learned dog. The first became the dog of the Cavern Companions and the latter joined to enemy. It is certainly true that ignorant is blind.

*If dogs should learn the truth, false paths they'll flee,
To hunt their prey in forests lawfully;
Clever dogs fight with cunning like a knave;
One even joined the Sleepers in the Cave!**

Such dogs of the hunt's leader can catch sight—

How do they see him, God? What is that light?

The blind don't recognize him from his glance,

Not due to lack of sight, but ignorance;

They're not more sightless than the earth below, 2375

And yet the earth, through God's grace, sees its foe—

(Book2- A dog attacks a blind

...)

In the mentioned verses, he divided the knowledge to imitative knowledge and research one. The first has a popular and charming appearance, but God is the patron of the real knowledge which has a prosperous market.

Knowledge that's rote-learnt is what's usually sold,

Its source of joy a buyer who brings gold.

Experiential knowledge God will buy;

His market's profit is forever high

(Book 2- How the mystic's illumination begins with the light.....)

The following verses that composed based on Quran verses, have a valuable meaning and shows man's competency against terrestrial and celestial creatures. Molana noted that this poor man could bear the burden of divine trust and it is evident that it is not possible without any In knowledge. The Quran verses, proves the great position of Man.

As the passengers of religion, you made trusted me

to carry my assurance

I'm weak and this burden is so heavy

you made me powerful and strong

(Lyric 13380)



Knowledge is perceived in this verse as the ring of King Solomon which took by a demon for a while and it could dominate others. But after some time, King Solomon repossessed the ring and then he set Divine domination across the world. By this comparison, Molana wanted allegorically to prove real knowledge as a ring for intellect and soul companions who could revive this lifeless world with their knowledge.

*In Solomon's realm knowledge was the goal,
his world's material, knowledge for the soul,*

Once Molana speaks of ignorance and knowledge, in his views, ignorance is associated with the prison and knowledge is coupled with porch. He tries by this comparison to depict the beauty and landscapes of knowledge against darkness, infamy and inferiority of ignorance.

*If we meet ignorance, to gaol we're bound,
If knowledge then His palace we have found*

(Book 1 Commentary on 'He is with you wherever you may be)

Poems as this kind can be affluently seen in Molana poems and in the following verses, he believes any knowledge that leads to denying, is surely resulted in ignorance.]

*Ignorance turns to knowledge with pure men,
It's ignorance with infidels again
(Book 1- Commentary on the saying of Attar)*

Interestingly, Molana prefers a knowledge man to devout one, and contend his sleep as praying. Without any doubt he knows that taught man who search for learning, does not get tired of, and is like a diver in the Sea, looking for pearls.

*Sleeping of a learned man is better than worship
Because such a knowledge awakes,
Those motionless who know how to swim
are better than those who make effort without any skill,
These made an effort and drowned but*

*Those other went safe as
Knowledge is a sea without any shore
In which knowledge demanding is a sea diver,
With a long life, never he stop searching*

(Book 6- in the exploration of two brothers)

Molana assured that any thinking stemmed from knowledge and knowledge.

*From knowledge when there first arose thought's wave
Through His speech then a form to you it gave
(Book 1- How a Hare Killed the Tyrannical Lion)*

Conclusion

Studies of religious and scientific scholars and a comparison of their views with Molana's poems show that ethically and culturally, nowadays world feels more than before that innovative aspect of knowledge should be aligned with religion to get the aim of creation.

References

- Chetick.W. (2012). *An Introvuction to Trasitional and Modern Man in the Thought of Seyed Hasan Nasr*. (Najafiafra.M, Trans.) Tehran: Jami.
- Foroozandar.B. (2009). *Sharh e M athnavi Manavi* (13 ed., Vol. 3). Tehran: Zawar Publications.
- Islamic Scholars Views on Nature*. (1964). Tehran: Tehran University Press.
- Khosropanah.A. (2012). *New Kalam, with an Islamid Approach* (2 ed.). Tehran: Daftar e Nashr e Maaref.
- Nasr.H. (2001). *A Need to Scared Knowledge*. (H. Miyandari, Trans.) Tehran: Cultural Institution of Taha.
- Nicholson. (2002). *Molana, Mathnavi Manavi*.
- Schimmel.A. (2001). *Molana,yesterday,present,tomorrow*. (2, Ed., & Taraf.M, Trans.) Tehran: Baseerat Publication.



تحلیل داستان پادشاه و کنیزک مثنوی مؤنا بر اساس نظریه چند آوایی باختین

دکتر شهه خلیل اللهی

عضو هیات علمی دانشگاه شهید

دکتر غفار برج ساز

عضو هیات علمی دانشگاه شهید

چکیده:

هدف پژوهش حاضر تبیین جلوه‌های چند آوایی باختین در داستان "پادشاه و کنیزک" دفتر اول مثنوی مؤناست. مسأله اصلی این مقاله پاسخ به این سؤال است که داستان "پادشاه و کنیزک" تا چه میزان قابلیت تطبیق با دیدگاه منطق مکالمه و چند آوایی باختین را دارد؟ این مقاله به روش توصیفی و تحلیل اسنادی با فیش برداری از متون انجام گرفته است.

نظریه چند صدایی یا پولیفونی را میخائیل باختین (1895-1975) منتقد، فیلسوف و نظریه پرداز قرن بیستم روسی مطرح کرد. او این نظریه را از حوزه‌های موسیقی وام گرفت و در تحلیل داستان داستایفسکی و رابطه به کار گرفت. در نظر او چند صدایی به معنای توزیع مساوی صداها در یک متن است. در بیان او، چند صدایی، شخصیت‌های داستان را از دیدگاه نویسنده می‌رهند و منجر به گفتگو می‌شود؛ او بر پایه آوای گوناگونی که درهم می‌آمیزد، نظریه نوینی را ارائه می‌دهد.

نتیجه بررسی این داستان نشان می‌دهد که داستان پادشاه و کنیزک مؤنا، ابتدا به نظر می‌رسد که تک آوایی است، اما بررسی دقیق تر حاکی از آن است که از چند صدا، چند زبان و چند رخداد است.

کلید واژه‌ها: داستان شاه و کنیزک، باختین، چند آوایی، مؤنا.

مقدمه

تروتان توودروف، میخائیل باختین (1895-1975) را مهم‌ترین اندیشه‌گر شوروی در گستره علوم انسانی و بزرگ‌ترین نظریه پرداز ادبی سده بیستم خوانده است (احمدی، 1384: 93). هرچند او "منطق گفتگویی" را اختراع نکرد، پیش از او و پس از او، بسیاری این نکته را در مرکز توجه فلسفی خود قرار دادند؛ اما باختین آن را "بنیان سخن" دانست و به این اعتبار کار او تازه است (همان: 98).

هدف فلسفه او تبیین زبان و رفتار انسان در حالت کلی است، اصطلاحات کلیدی او از قبیل: کارناوال، کارناوال سازی، ناهمگونی زبانی، چند صدایی و مکالمه‌گری است، هرچند این اصطلاحات تأثیر ژرف در نظریه ادبی داشته‌اند، تنها جزیی از چارچوب کلی اندیشه‌های جامع باختین محسوب می‌شوند (اشمیتس، 1389: 85). او مباحث تازه‌ای مطرح کرد که در دوره‌ی او بی‌نظیر بود. در دوره‌ی او پژوهش‌ها عمدتاً در حوزه‌ی ادبیات یا توسط فرمالیست‌ها انجام می‌شده و یا توسط لغت‌شناسان و سبک‌شناسان؛ البته جریان‌های کم‌رنگ دیگری گرایش به فلسفه یا جامعه‌شناسی به شکل ابتدایی نیز وجود داشته‌اند. باختین یک باره این فضا را تغییر داد و بحث گفت‌وگومندی را مطرح کرد. از نظر او دو گونه رابطه‌ی گفت‌وگومندی

وجود دارد: یکی رابطه‌ی گفت‌وگومندی درون‌متنی و دیگری رابطه‌ی گفت‌وگومندی برون‌متنی؛ یعنی بین متن و اجتماع (نامور مطلق، 1393).

متن از دیدگاه باختین، نسبت میان نیت مؤلف است با تأویل خواننده؛ حتی اگر خواننده ای آرمانی که تمامی معناهای متن را دریابد، وجود نداشته باشد، مؤلف در زمان آفرینش در ذهن خود، این خواننده را می‌آفریند، زیرا هر گزاره مخاطبی دارد... اما پیش از این، مؤلف یا ارائه‌کننده گزاره مخاطبی برتر را از پیش فرض می‌کند، خواننده خوب به این خواننده آرمانی نزدیک است، یعنی بهتر نیت مؤلف را درک می‌کند (احمدی، 1384: 114).

در این مقاله ما در صدد آنیم تا با بازخوانی داستان شاه و کنیزک مؤنا، بر پایه نظریه چند آوایی باختین میزان تطبیق این نظریه با این داستان را تبیین کنیم تا پاسخگوی این سؤال باشیم که داستان‌های کلاسیک و به ویژه عرفانی چگونه و تا چه میزان قابلیت بررسی از منظر این نظریه را دارند. شایان ذکر است که این پژوهش به روش توصیفی-اسنادی تحلیل شده است و با فیش برداری از متون، سعی شده به سؤال مذکور پاسخ‌گرم داده شود.

پیشینه تحقیق:

کهنوبی پور ژاله (1383)، در مقاله ای تحت عنوان: "چندصدایی در متون داستانی" را در پژوهش‌های زبان‌های خارجی، شماره 16، بهار، صص: 5-16، چند صدایی روایت را در متون داستانی از دید باختین و دوکرو بررسی کرده است. نامور مطلق بهمین (1387)، در مقاله ای تحت عنوان: "باختین، گفت‌وگومندی و چند صدایی مطالعه باختینی" را در نشریه پژوهشگاه علوم انسانی، شماره 57، صص: 397-414 به مطالعه و بررسی نظریه باختین پرداخته است. بهرامیان اکرم و همکاران (1390)، در مقاله ای تحت عنوان: "مقایسه جلوه‌های چند آوایی باختین در نمایشنامه داستان دور و دراز و... سلطان ابن سلطان و به دیار فرنگ به رؤیت مرد مشکوک و رمان اسفار کاتبان ابو تراب خسروی"، نشریه هنرهای زیبای و هنرهای نمایشی، شماره 44، صص: 13-73، داستان ذکر شده را با توجه به گفتمان چند آوایی باختین نقد و بررسی کرده است. پورآذر رویا (1387)، در مقاله ای تحت عنوان: "تخیل مکالمه ای جستارهای درباره رمان" نشریه نقد ادبی، شماره 1، سال اول، صص: 189-194. بخش عمده کتاب تخیل مکالمه باختین را به طور خلاصه بیان کرده است. رنجبر ابراهیم (1386) در مقاله ای تحت عنوان: تحلیل داستان شاه و کنیزک مثنوی معنوی، در نشریه علمی پژوهشی گوهر گویا، دوره یک، شماره 3، صص: 143-165. تدین مهدی (1384) در مقاله ای تحت عنوان: تفسیر و تبیین نخستین داستان مثنوی، نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان، سال دوم، شماره 41، صص: 1-43. طغیانی اسحاق (1372)، در مقاله ای تحت عنوان: سمبولیسم در کلام مولوی و تحلیل داستان شاه و کنیزک، فصلنامه دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس، سال اول، شماره 8، صص: 51-75. محمودی محمد علی و علی اصغر ریحانی فرد (1391)، در مقاله ای تحت عنوان: تحلیل کهن‌الگویی حکایت پادشاه و کنیزک بر اساس دیدگاه یونگ، نشریه ادب‌غنایی دانشگاه سیستان و بلوچستان، سال دهم، شماره 18، صص: 145-166.

مبانی نظریه چند آوایی

این نظریه را نخستین بار میخائیل باختین (1978)، در بررسی ادبی برای مشخص کردن ویژگی آثار بعضی نویسندگان از جمله داستایفسکی و رابله مطرح کرد؛ بدین معنی که چندین آوا سخن می‌گویند، بدون این که یکی از آن‌ها حاکم بر دیگر آواها باشد (کهنوبی پور، 1383). واژه چند آوایی Polyphonie که ترکیبی از Polus یونانی به معنی متعدد و Phonèma



به معنی آهنگ صداست، در واقع به گفتمانی اطلاق می‌شود که در آن چند آوا، همزمان به صدا در می‌آیند، همچون نوای موسیقی که گرچه از ملودی‌های گوناگون ساخته شده، اما این چند ملودی در یک زمان نواخته می‌شوند؛ تا نغمه‌هایی به وجود آید، در جمله چند آوایی فاعل گویا، الزاما گوینده *locuteur* گوینده *énonciateur* است، ولی غالبا این سه نفر، یعنی فاعل گویا *locuteur* گوینده *énonciateur* بیان‌کننده جمله راوی تلقی می‌شوند و هر سه یک نفر به حساب می‌آیند، هنگامی که *locuteur* به یک همسایه یا دوست می‌گوییم: "من به تعطیلات می‌روم"، "من" سازنده گفتمانی است که به کار می‌رود و همچنین بیان‌کننده و ضامن اجرای آن نیز بوده و در واقع سه نقش را ایفا می‌کند. ولی از بسیاری گفتمان‌های ادبی، سازنده گفتمان شخص دیگری است و بیان‌کننده اش فرد دیگر و ضمانت اجرای آن گفتمان را نیز ممکن است هیچ یک از این دو پذیرا نباشند و فقط *locuteur* را به زبان آورند (کهنمویی پور، 1383: 6).

به نظر باختین در رمان‌های داستایفسکی هر یک از شخصیت‌ها در حکم یک ملودی هستند و مجموعه آن‌ها با هم نغمه‌هایی را می‌سازند. به بیان دیگر، آنان یکدیگر را کامل می‌کنند، منش درونی هر یک (همچون منش روانی آن‌ها) تنها در مناسبتی که با سایر شخصیت‌ها و با طرح اصلی رمان دارند، معنا می‌یابد. هر اشاره به شخصیتی، بخشی است از طرح اصلی اثر. در رمان داستایفسکی راوی نه یک فرد (نویسنده) بل افرادند. راوی خود را به اشکال متفاوت و گاه متضاد معرفی و متعهد می‌نماید. در رمان تک‌آوایی جهان روایت شده دنیای شخصیت هاست که راوی بیانش می‌کند. اثر تقلیدی است از کنش شخصیت‌ها. اما در رمان چند آوایی داستایفسکی، جهان روایت شده، جهان روایت‌های گوناگون از شخصیت هاست که به وسیله دیدگاه دگرگون شونده (و غیر ثابت) راوی بیان می‌شود، اثر همچنان تقلیدی از کنش شخصیت هاست، اما این کنش‌ها، تنها در مناسبات درونی خود معنا می‌یابند و در تجرید و انزوا بی‌معنایند. در رمان تک‌آوایی، صرفاً *locuteur* راوی (یا مؤلف)، یعنی آوایی منفرد و منزوی را می‌شنویم که بر فراز هر صدای دیگری قرار می‌گیرد و آن‌ها را هماهنگ می‌کند هر چند مکالمه شخصیت‌ها را می‌شنویم، اما دست آخر تک‌گویی راوی یا نویسنده بر همه چیز مسلط است و نظارت دارد. اما در رمان‌های چند آوایی رابطه میان شخصیت‌ها از راه مناسبات نویسنده با شخصیت‌ها دانسته می‌شود. نویسنده در مرکز قرار می‌گیرد و با رقت دل با شخصیت‌ها رو یا رو می‌شود. در این حالت نویسنده بدل به چند آدم می‌شود. در گام نخست، مکالمه میان نویسنده و شخصیت‌ها، در گام بعد مکالمه میان شخصیت‌ها، در یک *locuteur* مناسبات میان *locuteur* راوی و *locuteur* شخصیت‌ها نکته اصلی در روایت است (احمدی، 1384: 100-99).

در نگاه کلی می‌توان گفت نظریه باختین را به چهار قسم و شکل‌های گوناگون تقسیم‌بندی کرد:

1) دیالوگیسم (گفت‌وگومندی)

2) پُلی فونی (چندصدایی)

3) آمیختگی (هایبردیتی)

4) زمان-مکان (کرونوتوپ)

این چهار اصل با هم نظریه‌ی باختین را شکل می‌دهند که یکدیگر را تعریف و تبیین می‌کنند تا نظریه بهتر مشخص شود. در این میان می‌توانیم بگوییم که گفت‌وگومندی و چندصدایی نقش مهم‌تر و کانونی‌تری دارند و دو اصل دیگر؛ یعنی زمان-مکان و آمیختگی تبیین ویژه‌ی این دو اصل مهم هستند. مجموعه‌ی این اصل، نظریه‌ی ادبی-هنری باختین را شکل می‌دهند (نامور مطلق، 1393).

هرگاه در یک گفت‌وگو افراد دارای رأی‌های مختلف و به‌ویژه مستقل باشند، چندصدایی صورت گرفته است. از نظر باختین صداها به کمیتشان نیست، بلکه به کیفیتشان است. تعدد آدم‌ها صدا را اضافه نمی‌کند، بلکه تعدد افکار است که آن را اضافه می‌کند. چندصدایی؛ یعنی وجود آدم‌های وارسته، آگاه، دانا، شجاع، کسانی که می‌توانند عقاید خود را بیان کنند (نامور مطلق 1393).

از آن جا که باختین تمایز دقیق تک‌گفتار و مکالمه را شناخت و شرح داد، به عقیده او به همان شکل که اساس گفتار کاربرد شخصی زبان به منظور ایجاد مکالمه است، هر شکل بیان ادبی نیز گونه‌ای سخن ادبی به منظور گفتگوست، پس از باختین، ژولیا کریستوا مفهوم مکالمه را گسترش داد، هر اثر ادبی مکالمه‌ای است با آثار دیگر. او از ضرورت وجود علمی سخن راند که آن را فرا‌زبان‌شناسی نامید و هدفش شناخت منش منطق مکالمه در زبان بود (احمدی، 1384: 103).

کریستوا بر اساس مباحث باختین درباره رمان چند آوایی و منطق مکالمه تقسیم‌بندی زیر را ارائه کرد:

1) سخن تک‌گفتاری که سه گونه است: نخست (شیوه بیان توصیفی و روایی ویژه حماسه؛ دوم (سخن تاریخی؛ سوم (سخن علمی)

2) (سخن استوار به منطق مکالمه که باز سه گونه است: نخست (کارناوالی؛ دوم (سخن منی‌په؛ سوم (سخن داستان چند آوایی) همان).

بحث

اولین و یکی از گیرا ترین داستان‌های مثنوی داستان "پادشاه و کنیزک" است که راوی آغازگر آن است، او از همان ابتدا به طور اجمالی، اطلاعاتی را درباره پادشاه و نحوه آشنایی او با کنیزک و عشق او، به خواننده می‌دهد، همچنین گرهی که در روند داستان پیش می‌آید، بیان می‌کند:

بشنوید ای دوستان این داستان	خود حقیقت نقد حال ماست آن
بود شاهی در زمانی پیش‌ازین	ملک دنیا بودش و هم ملک دین
اتفاقا شاه روزی شد سوار	با خواص خویش از بهر شکار
یک کنیزک دید شه بر شاه‌راه	شد غم آن کنیزک پادشاه
مرغ جانش در قفس چون می‌طپید	داد مال و آن کنیزک را خرید
چون خرید او را و برخوردار شد	آن کنیزک از قضا بیمار شد

از آن جا که مسئله چند آوایی در زمینه‌های مختلف از جمله در متون ادبی یا حتی غیر ادبی، نظیر تقلید، نقیضه و ضرب‌المثل کاربری دارد، هنگامی که ضرب‌المثلی را بیان می‌کنیم، در حقیقت بیان خویشتن را به عنوان ضامنی برای بیانی دیگر که همان ضرب‌المثل است و حاصل "حکمت ملت هاست" به کار می‌گیریم، این گونه است که به طور غیر مستقیم به عنوان عضوی از جامعه زبانشناسی با این ضرب‌المثل هم عقیده می‌شویم (کهنمویی پور، 1383: 11). با اندرز و ضرب‌المثل‌هایی که در سراسر داستان شاه و کنیزک گسترده شده، راوی بدین طریق سعی می‌کند؛ نه تنها قابلیت درک بهتر موضوع



داستان را برای خواننده و شنونده فراهم سازد، بلکه بیان خود را با بیانی دیگر یا با بهره مندی از حکمت ملت‌ها بیان کند تا به این طریق خواننده عاقلانه بر صدای راوی، صداهای دیگر را بشنود، با این کار او نه تنها دیگران را تحت تأثیر اندیشه و آرای خود قرار می‌دهد، بلکه خواننده و شنونده را در حال و هوای فضای داستان سهیم می‌گرداند:

آن یکی خر داشت و پکنش نبود یافت پکن گری را در ربود
 کوزه بودش آب می‌نامد بدست آب را چون یافت خود کوزه شکست

و یا

چون کسی را خار در پایش جهد پای خود را بر سر زانو نهد
 وز سر سوزن همی جوید سرش ور نیابد می‌کند با لب ترش
 خار در پا شد چنین دشواریاب خار در دل چون بود وا ده جواب
 خار در دل گر بدیدی هر خسی دست کی بودی غمان را بر کسی
 کس به زیر دم خر خاری نهد خر نداند دفع آن بر می‌جهد
 بر جهد وان خار محکم تر زند عاقلی باید که خاری برکند
 خر ز بهر دفع خار از سوز و درد جفته می‌انداخت صد جا زخم کرد

راوی داستان که کسی نیست جز خود مولانا که حضوری پنهانی در صحنه داستان دارد، می‌کوشد، سخنان را به طور مستقیم از زبان شخصیت اصلی داستان نقل قول کند، نقل قول‌ها به گونه‌ای است که بدون قرار گرفتن درون گیومه بیان می‌شوند، اما خواننده مرز بین گفتار راوی و شخصیت‌های داستان را تشخیص نمی‌دهد، صدای آن‌ها، همان اندیشه و هدفی هستند که او آن‌ها را به طور مستقیم از زبان راوی بیان می‌کند:

شه طبیبان جمع کرد از چپ و راست گفت جان هر دو در دست شماست
 جان من سهلست جان جانم اوست دردمند و خسته‌ام درمانم اوست
 هر که درمان کرد مر جان مرا برد گنج و در و مرجان مرا
 جمله گفتندش که جانبازی کنیم فهم گرد آریم و انبازی کنیم
 هر یکی از ما مسیح عالمیست هر الم را در کف ما مرهمیست
 گر خدا خواهد نگفتند از بطر پس خدا بنمودشان عجز بشر
 ترک استئنا مرادم قسوتیست نه همین گفتن که عارض حالتیست

یا

گفت معشوقم تو بودستی نه آن لیک کار از کار خیزد در جهان

یا

گفت ای شه خلوتی کن خانه را دور کن هم خویش و هم بیگانه را
 کس ندارد گوش در دهلیزها تا بپرسم زین کنیزک چیزها

در بخشی دیگر هرچند صدای راوی را می‌شنویم که شرایط و موقعیت شخصیت اصلی را باز گو می‌کند، اما آنچه ما می‌شنویم "آوای شخصیت اصلی است که به همان شکلی شنیده می‌شود که آوای نویسنده، اما آوای شخصیت اصلی جایگزین آوای نویسنده نمی‌شود، بلکه استثنایی در ساختار اثر می‌یابد که هم ارز کلام نویسنده است و به شکلی خاص با آن و با آوای دیگر شخصیت‌ها ترکیب می‌شود" (احمدی، 1384: 100). تمایزی این بخش با دیگر بخش‌ها دارد، گفتار پادشاه با خداوند است که از جایگاه و سرعجز و نیستی، جنبه‌دعایی می‌یابد که با دیگر آواها و صداها در داستان متفاوت است:

چون به خویش آمد ز غرقاب فنا	خوش زبان بگشاد در مدح و دعا
کای کمینه بخششت ملک جهان	من چه گویم چون تو می‌دانی نهان
ای همیشه حاجت ما را پناه	بار دیگر ما غلط کردیم راه
لیک گفتی گرچه می‌دائم سرت	زود هم پیدا کنش بر ظاهرت
چون برآورد از میان جان خروش	اندر آمد بحر بخشایش به جوش

همان گونه که باختین درباره داستان داستایفسکی می‌گوید: "جهان‌هایی که درون وحدت یک رخداد معین به هم می‌پیوندند، اما در هم ادغام نمی‌شوند، قهرمانان بزرگ داستایفسکی به دلیل ماهیت طراحی آفرینشگرانه‌ی او، نه تنها ابژه‌های سخن مؤلفانه که سوژه‌های سخن مستقیم معنا رسان خود هستند" (باختین، 1395: 63-64). داستان شاه و کنیزک نیز از جهان‌هایی ساخته شده که در درون وحدت یک رخداد معین به هم پیوسته‌اند، مانند: پادشاه و عشق او به کنیزک، کنیزک و عشق او به زرگر، زرگر و طمعکاری او، حکیمان و عجز آن‌ها و بلآخره حضور پیر در خواب و حضور حکیم حاذق، هریک از این سوژه‌ها، به جهان خاص خودشان تعلق دارند و آفریننده رخداد خاصی است که هرکدام در ظاهر جدا از هم هستند، مهم آن که در پایان، به وحدت مورد نظر مؤلف می‌رسند و جهان خود را در جهانی که مؤلف بنا می‌کند، ادغام می‌کنند تا معنایی که مؤلف در نظر دارد، بیافریند:

درمیان گریه‌خواهش در ربود	دید در خواب او که پیری رو نمود
گفت ای شه‌مژده حاجات رواست	گر غریبی آیدت فردا ز ماست
چونک آید او حکیمی حاذقست	صادقش دان کو امین و صادقست
در عوجش سحر مطلق را ببین	در مزاجش قدرت حق را ببین

"واقعیت را باید در مناسبات میان افراد جست، مناسبت میان افراد سازنده انسان است" (احمدی، 1384: 101). صدای دیگری که به گوش می‌رسد، صدای پیری است که در خواب، یکی از اولیا الهی را در کسوت حکیم حاذق به او معرفی می‌کند. این فرد بدون واسطه با پادشاه سخن می‌گوید و با دست نهادن بر نبض کنیزک ارتباط عاطفی او با زرگر را می‌یابد و چاره کار را تجویز می‌کند، زرگر طمع کار را با ترفندی از شهر خود به سوی قصر پادشاه می‌کشد، با این ترفند مایه هکت آرام او را فراهم می‌سازد. او با این شگرد به مقصد و هدف خود می‌رسد:

سوی قصه‌گفتنش می‌داشت گوش	سوی نبض و جستش می‌داشت هوش
---------------------------	----------------------------



او بود مقصود جانس در جهان	تا که نبض از نام کی گردد جهان
بعد از آن شهری دگر را نام برد	دوستان و شهر او را برشمرد
رنگ روی و نبض او دیگر نگشت	نام شهری گفت و زان هم در گذشت
باز گفت از جای و از نان و نمک	خواجهگان و شهرها را یک به یک
نه رگش جنبید و نه رخ گشت زرد	شهر شهر و خانه خانه قصه کرد
تا بپرسید از سمرقند چو قند	نبض او بر حال خود بد بی‌گزند
کز سمرقندی زرگر فرد شد	نبض جست و روی سرخ و زرد شد
اصل آن درد و بؤ را باز یافت	چون ز رنجور آن حکیم این راز یافت
او سر پل گفت و کوی غاتفر	گفت کوی او کدامست در گذر
در خوصت سحرها خواهم نمود	گفت دانستم که رنجت چیست زود
کرد آن رنجور را آمن ز بیم	وعده‌ها و لطفهای آن حکیم
وعده‌ها باشد مجازی تا سه گیر	وعده‌ها باشد حقیقی دل‌پذیر
وعده نا اهل شد رنج روان	وعده اهل کرم گنج روان

یا

حاذقان و کافیان بس عدول	شه فرستاد آن طرف یک دو رسول
پیش آن زرگر ز شاهنشاه بشیر	تا سمرقند آمدند آن دو امیر
فاش اندر شهرها از تو صفت	کای لطیف استاد کامل معرفت
اختیارت کرد زیرا مهتری	نک فآن شه از برای زرگری
چون بیایی خاص باشی و ندیم	اینک این خلعت بگیر و زر و سیم
غره شد از شهر و فرزندان برید	مرد مال و خلعت بسیار دید

و

آن کنیزک را بدین خواجه بده	پس حکیمش گفت کای سلطان مه
آب وصلش دفع آن آتش شود	تا کنیزک در وصالش خوش شود
جفت کرد آن هر دو صحبت جوی را	شه بدو بخشید آن مه روی را
تا به صحت آمد آن دختر تمام	مدت شش ماه می‌راندند کام
تا بخورد و پیش دختر می‌گداخت	بعد از آن از بهر او شربت بساخت

و

آن کنیزک شد ز عشق و رنج پاک	این بگفت و رفت در دم زیر خاک
-----------------------------	------------------------------

"چند زبانی از دیگر شگردهای مهم برای رسیدن به چند آوایی است، به باور باختین در رمان تعداد فراوانی زبان و نظام کلامی - ایدئولوژیک تلفیق می‌شوند، مثل زبان طبقات گروه‌های اجتماعی (سرمایه داران و روشنفکران) (زبان مشاغل) کشاورزان و تجار (، زبان روزمره و ... که پیش نیاز ضروری برای گونه رمان محسوب می‌شوند، هریک از این زبان‌ها در متن به عنوان یک ژانر گفتاری عمل می‌کنند؛ در تعریف این اصطلاح آمده است، هر ژانر گفتاری زبانی مدون است و نشان دهنده یک گروه، حرفه، ژانر ادبی، گرایش فرهنگی و نظایر آن؛ به این ترتیب ژانرهای گفتاری می‌توانند شامل گفتمان‌ها، لهجه‌ها، اصطلاحات و زبان عامیانه باشند" (بهرامیان و دیگران، 1390: 17). اشخاص داستان شاه و کنیزک، هریک نماینده یک تیپ اجتماعی، مانند: پادشاه، کنیزک، زرگر، حکیمان، پیر و حکیم حاذق هستند که نظیر آنها را می‌توان در یک جامعه یافت، البته تیپ‌های این داستان دو گونه اند، نخست: نمونه‌ای از تیپ‌های کم نظیری مانند: پادشاه، پیر و اولیای الهی هستند، این نوع تیپ اجتماعی، در زمره افرادی هستند که ایده آن‌ها فرادست ندارد، فقط تعلق به قشر خاصی دارد، مثلاً پادشاه که فرمان او در روی زمین فرادست ندارد، همه تحت فرمان اویند و دیگری عارف و اولیای الهی که نماینده درگاه الهی هستند، حتی با قدرت تمام در مقابل شاه می‌ایستند و آنها فرمان می‌دهد و شاه برخلاف عادت فرمان‌پذیر می‌گردد. حکیم حاذق با تدبیر نه تنها حقیقتی را بر مٔ می‌سازد، بلکه چاره کار را نیز بیان می‌کند:

گفت ای شه خلوتی کن خانه را	دور کن هم خویش و هم بیگانه را
کس ندارد گوش در دهلیزها	تا بپرسم زین کنیزک چیزها

دسته دوم، کنیزکی است که به عشق پادشاه پاسخ نمی‌دهد و اعتنایی نمی‌ورزد و در عشق زرگر رنجور بیمار می‌شود، در طول داستان به غیر از زمانی که حکیم حاذق به سراغش می‌رود، صدایی از او شنیده نمی‌شود، هرچند که صدای مشخص و واضحی از او شنیده نمی‌شود، اما از طریق صدای نبض و رنگ سرخ و زرد روی او صدای او بیشتر شنیده می‌شود تا از راه آوای او. "اعتقاد به اصل چند صدایی متن O جرم مستلزم توجه به مقوله زبان است با ترجمه صدا و آوا به زبان است که در یک متن داستانی و نمایشی چند آوایی امکان حضور می‌یابد. زبان که مهم‌ترین نقطه اشتراک میان ادبیات داستانی و دراماتیک است، در واقع برای ایجاد تصور ذهنی در مخاطب به کار می‌رود، اما این تصویر سازی در ادبیات داستانی تنها از طریق رمزهای زبانی صورت می‌گیرد" (بهرامیان و دیگران، 1390: 15). دسته سوم، حکیمان دربار هستند که با توجه به شغل و منصبشان سخن می‌گویند و حضور خاص و مفیدی را در داستان ندارند:

سوی قصه گفتنش می‌داشت گوش	سوی نبض و جستش می‌داشت هوش
تا که نبض از نام کی گردد جهان	او بود مقصود جانش در جهان
دوستان و شهر او را برشمرد	بعد از آن شهری دگر را نام برد
نام شهری گفت و زان هم در گذشت	رنگ روی و نبض او دیگر نگشت
خواجگان و شهرها را یک به یک	باز گفت از جای و از نان و نمک
شهر شهر و خانه خانه قصه کرد	نه رگش جنبید و نه رخ گشت زرد
نبض او بر حال خود بد بی‌گزند	تا بپرسید از سمرقند چو قند
نبض جست و روی سرخ و زرد شد	کز سمرقندی زرگر فرد شد



چون ز رنجور آن حکیم این راز یافت / اصل آن درد و بؤ را باز یافت

گفت کوی او کدامست در گذر / او سر پل گفت و کوی غاتفر

"به نظر باختین، شخصیت‌ها، هرکدام عنصری هستند که با یکدیگر و با همنشینی کل یک اثر را می‌سازند و خالق رمان هستند" (باختین و هابرماس، 1384:270). نویسنده با آزاد منشی تمام در خُل کَم شخصیت‌ها یا دوشاش آن‌ها قرار می‌گیرد (مکاریک، 1385:101). صداهای برخاسته از این داستان نشان می‌دهد، ما در این داستان، نه با یک راوی یا مؤلف، بلکه با اشخاصی روبرو هستیم که هریک از آن‌ها در رساندن هدف مؤلف که نخست، غرق در عشق مجازی هستند، (عشق پادشاه به کنیزک، عشق کنیزک به زرگر؛ عشق زرگر به مال و جاه و مقام) رفته رفته این عشق توسط نماینده الهی تغییر موضع می‌دهد، او عشق مجازی را با شگردی به عشق الهی بدل می‌سازد، نحوه عمل کرد او در داستان به گونه‌ای است که آوای‌های دیگر در آن، تحت الشعاع آوای او قرار می‌گیرد و جملگی به نقطه‌ای می‌رسند که از دید مؤلّفنا که همان عشق الهی است، باید برسند:

این بگفت و رفت در دم زیر خاک	آن کنیزک شد ز عشق و رنج پاک
زانک عشق مردگان پاینده نیست	زانک مرده سوی ما آینده نیست
عشق زنده در روان و در بصر	هر دمی باشد ز غنچه تازه تر
عشق آن زنده گزین کو باقیست	کز شراب جان‌فزایت ساقیست
عشق آن بگزین که جمله انبیا	یافتند از عشق او کار و کیا
تو مگو ما را بدان شه بار نیست	با کریمان کارها دشوار نیست

نتیجه

حضور مجموعه گوناگونی از صداها، گفتارها و رخداد‌های متنوع در داستان پادشاه و کنیزک نشان می‌دهد که متن داستان دارای گفتمان چند صدایی است، راوی از ضرب‌المثل‌ها و سخنان حکمت‌آمیز در جای‌جای داستان استفاده می‌کند، صدای راوی در بسیاری از موارد با صدای شخصیت‌ها در هم می‌آمیزد و داستان به گونه‌ی نقل قول مستقیم بیان می‌شود، کنیزک علی‌رغم این که شخصیت اصلی بعد از پادشاه است و کنش اصلی داستان بر پایه حضور او رخ می‌دهد، کم‌ترین صدا را در داستان از او شاهدیم، در مقابل پادشاه و حکیم حاذق بیشترین صداها و گفتارها و کنش‌ها را در داستان بر عهده دارند. صدا در این داستان یا سوی اشخاص خاص مانند پیر و اولیای الهی است یا از سوی انسان‌هاست که باز به چهار دسته تقسیم می‌شوند، صدای پادشاه، صدای حکیمان، صدای کنیزک که بیشتر توسط جوارح و نبض اوست، صدای زرگر که بسیار محدود و اندک است. به هر روی تمامی این صداها هریک رخدادی را بیان می‌کنند که در پایان همه خواسته و نخواستہ در یک مسیر قرار می‌گیرند.

منابع و مآخذ

احمدی بابک (1384)، ساختار و تأویل متن، چاپ هفتم، تهران: نشر مرکز.

اشمیتس توماس (1389)، درآمدی بر نظریه ادبی جدید و ادبیات کُسیک، ترجمه حسین صبوری و صمد علیون، تبریز: انتشارات دانشگاه تبریز.

- باختین میخائیل (1395)، پرسش‌های بوطیقای داستایفسکی، ترجمه سعید صلح‌جو، تهران: انتشارات نیلوفر.
- بهرامیان اکرم و همکاران (1390). "مقایسه جلوه‌های چند آوایی باختین در نمایشنامه داستان دور و دراز و... سلطان ابن سلطان و به دیار فرنگ به رؤیت مرد مشکوک و رمان اسفار کاتبان ابو تراب خسروی"، نشریه هنرهای زیبای و هنرهای نمایشی و موسیقی شماره 44، صص: 13-73.
- پورآذر رویا (1387). "تخیل مکالمه‌ای جستارهای درباره رمان "نشریه نقد ادبی، شماره 1، سال اول، صص: 189-194.
- تدین مهدی (1384) در مقاله‌ای تحت عنوان: تفسیر و تبیین نخستین داستان مثنوی، نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان، سال دوم، شماره 41، صص: 1-43.
- رنجبر ابراهیم (1386) در مقاله‌ای تحت عنوان: تحلیل داستان شاه و کنیزک مثنوی معنوی، در نشریه علمی پژوهشی گوهر گویا، دوره یک، شماره 3، صص: 143-165.
- طغیانی اسحاق (1372)، در مقاله‌ای تحت عنوان: سمبولیسم در کلام مولوی و تحلیل داستان شاه و کنیزک، فصلنامه دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس، سال اول، شماره 8، صص: 51-75.
- کهنوبی پور زاله (1383). "چندصدایی در متون داستانی" را در نشریه پژوهش‌های خارجی، شماره 16، بهار، صص: 5-16.
- محمودی محمد علی و علی اصغر ریحانی فرد (1391)، در مقاله‌ای تحت عنوان: تحلیل کهن‌الگویی حکایت پادشاه و کنیزک بر اساس دیدگاه یونگ، نشریه ادب‌غنایی دانشگاه سیستان و بلوچستان، سال دهم، شماره 18، صص: 145-166.
- نامور مطلق بهمن (1387). "باختین، گفتگومندی و چند صدایی مطالعه باختینی" نشریه پژوهشگاه علوم انسانی، شماره 57، صص: 397-414.